

Tartu Ülikool

Maailma keelte ja kultuuride kolledž

Keiti Huik

**BIMODAALNE KAKSKEELSUS EESTIS: KURTIDE VANEMATE KUULJATE
LASTE KEELEKASUTUS TÄISKASVANUEAS**

Magistritöö

Juhendaja: Virve-Anneli Vihman (PhD)

Tartu

2021

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1. BIMODAAALNE KAKSKEELSUS	5
1.1. Kakskeelsus, koodivahetus ja koodisegunemine.....	5
1.2. Varasemad uuringud bimodaalse kakskeelsuse kohta.....	6
1.3. CODA-d kui bimodaalsed kakskeelsed.....	8
1.4. Bimodaalne kakskeelsus Eestis.....	9
2. METOODIKA.....	12
2.1. Meetod.....	12
2.2. Transkriptsioon ja kodeerimine	14
2.3. Materjali kogumine	15
3. UURIMUSE TULEMUSED.....	17
3.1. Kas Eesti CODA-d kasutavad rohkem koodisegunemist kui -vahetust?	17
3.2. Millist tüüpi koodisegunemist kasutatakse?.....	19
3.3. Kuidas mõjutab CODA-de keeletaust nende keelekasutust?	20
3.4. Milliseid žeste esineb Eesti CODA-de kõnes?	30
4. ARUTELU	36
KOKKUVÕTE	40
KASUTATUD MATERJALID	42
SUMMARY	44

SISSEJUHATUS

Eesti viipekeelt tunnustatakse Keeleseaduses iseseisva keelena alates 1. märtsist 2007. See on keel, mida kasutab regulaarselt ligikaudu 4500 inimest. Eesti viipekeelt on käsitletud vaid loetud uurimustes ning siiani on tehtud ainult kolm, kus käsitletakse viipekeele ja suulise keele kooskasutust ehk üldisemalt bimodaalset kakskeelsust (Hein 2013, 2014; Vandler 2020). Bimodaalne kakskeelsus tähendab, et kasutatakse eri modaalsustes keeli (viipekeelt ja suulist keelt), mis annab omakorda võimaluse produtseerida mõlemat keelt korraga, mis suuliste keelte puhul pole füüsiliselt võimalik, kuna keeled esinevad samas modaalsuses. Kahe keele samaaegse produtseerimise puhul kasutatakse mõisteid koodivahetus (ingl *code-switching*) ja koodisegunemine (ingl *code-blending*).

Oma töös defineerin koodivahetust kui nähtust, kus suulises keeles kõnelemiselt minnakse kas ühe sõna või pikema lõigu vältel üle viiplemisele või vastupidi ja koodisegunemist kui suulise ja viipekõne samaaegset produtseerimist. Bimodaalse kakskeelse all mõtlen inimest, kes valdab nii viipekeelt kui ka suulist keelt ehk kahe erineva modaalsusega keelt. Selles töös keskendun CODA-dele, kes on kurtide vanemate kuuljad lapsed. Akronüüm CODA tuleneb ingliskeelsest fraasist *child of Deaf adult* ning kuigi see on pigem levinud Ameerikas, kasutatakse seda ka Eesti kurtide kogukonnas. Lisaks kasutan oma töös mõistet CODA-kõneviisi (ingl *coda-talk*), mis on Michele Bishopi (2011: 208–209) järgi kurtide vanemate (või ühe kurdi vanema) kuulja (nii viipekeelt kui suulist keelt valdava) lapse kõnestiil, mispuhul väljendatakse end ühe vestluse vältel mõlemas keeles.

Erinevates kultuurikontekstides on uuritud kurtide vanemate kuuljaid lapsi ning nende keelte omandamist varases eas või keelekasutust koolieas (Chilla, Hoffman, 2014; Kanto jt 2016; Hein 2013, 2014; Vandler 2020) kuid täiskasvanueas bimodaalsete keelekasutust on uuritud oluliselt vähem ning Eestis varasemad uuringud sel teemal puuduvad. Ameerikas on kurtide vanemate kuuljatele lastele täiskasvanueas pööranud tähelepanu Michele Bishop. Tema leidis, et mida tugevamalt inimene end CODA-na identifitseerib, seda tõenäolisemalt ja rohkem kasutab ta oma kõnes nii viipekeelt kui ka suulist keelt. Kuna Eestis ei leidu varasemaid uuringuid täiskasvanueas CODA-de keelekasutusest, on selle töö teema oluline eesti viipekeele uurimisse ja arengusse panustamiseks, käsitledes bimodaalsete kakskeelsete keelekasutusele omaseid nüansse Eesti kontekstis ning selle tulemused võivad kaasa aidata ka rahvusvahelistele uuringutele, lisades eesti viipekeele ning siinse kultuuri vaatenurga.

Minu magistritöö eesmärgiks on välja selgitada, kas Eestis elavate kurtide vanemate kuuljatel lastel esineb neile omane CODA-kõneviis ja mille poolest see sarnaneb või erineb mujal kasutatavast CODA-de kõneviisist. Valitud teema on aktuaalne, sest eesti viipekeel on iseseisev keel ning seda ei loeta Eestis võõrkeeleks (Keeleseadus 2019) ja kuna kõnealust keelt on vähe uuritud, siis on iga selleteemaline teadustöö oluline panus keele arengusse ja hoidmisse. Oma lõputöö jaoks kogutud materjali põhjal analüüsin, kas ja kui palju esineb CODA-de kõnes koodisegunemist. Eesmärgi saavutamiseks otsin vastused järgmistele uurimisküsimustele:

1. Kas Eesti CODA-d kasutavad sarnaselt varasemates uuringutes kirjeldatud tulemustele rohkem koodisegunemist kui koodivahetust?
2. Millist tüüpi koodisegunemist kasutatakse?
3. Kuidas mõjutab CODA-de keeletaust nende keelekasutust?

1. BIMODAALNE KAKSKEELSUS

1.1. Kakskeelsus, koodivahetus ja koodisegunemine

Kuigi puuduvad täpsed andmed kogu maailma kohta, on kakskeelsuse uurijad väitnud, et vähemalt pool maailma rahvastikust on kakskeelne (Grosjean 2013: 6). Kakskeelseks loetakse inimest, kes kasutab oma igapäevaelus (vähemalt) kahte erinevat keelt või murret. Tavaliselt ei valda kakskeelsed inimesed mõlemat keelt võrdsel tasemel ning võib juhtuda, et ühes keeles räägitakse aktsendiga. (*Ibid.*: 7) On ebatavaline, kui mõlemaid keeli vajatakse täpselt samades eluvaldkondades ning erinevates keeltes varieerub ka keeleoskuse tase, sh sõnavara, registrid jms (*Ibid.*: 12). Näiteks on Eestis CODA-sid, kes kasutavad eesti viipekeelt töökeelena vaid mõned korrad kuus ning valdavad seega põhiliselt oma tööga seotud viipevara, kuid muudes teemavaldkondades, kus viiplemist ei kasutata, võivad keeleteadmised olla puudulikud. Inimese esimene keel või ka emakeel ei pruugi olla ega jääda tema dominantkeeleks ehk keeleks, mida ta oma igapäevaelus enim kasutab ning keele dominantsus võib ajas muutuda (*Ibid.*: 13). Kummas keeles inimene otsustab kõneleda sõltub konkreetsest olukorrast: vestluskaaslastest, kellega räägitakse, teemast, millest räägitakse ning suhtlussituatsiooni eesmärgist (*Ibid.*: 17).

Koodivahetus on nähtus, kus kõneleja kasutab sõnade, fraaside või lausete ütlemiseks teist keelt ning naaseb seejärel algse keele kasutamise juurde tagasi. Koodivahetuse põhjused võivad olla soov kasutada teatud sõna või väljendit, grüüidentiteedi väljendamine, soov kedagi vestlusesse kaasata või vestlusest välja jätta ning mõne sõna või fraasi puudumine või mitte teadmine vastavas keeles. (*Ibid.*: 18–19) Koodivahetus võib olla nii lausesisene kui ka lauseteülene (Myers-Scotton 2006: 239). Eesti keele kontekstis on kakskeelsust ja koodivahetust uurinud näiteks Anna Verschik (2004, 2008), Anastassia Zabrodskaja (2005) ja Kristiina Praakli (2009), kuid koodisegunemist on Eestis sisuliselt uurinud vaid Kadri Hein (2013, 2014) ja Angelika Vandler (2020).

Keele modaalsus ehk see, kuidas keeli vastu võetakse ning produtseeritakse, on suuliste ning viipekeelte puhul erinev. Bimodaalne kakskeelsus (mispuhul on kasutuses nii viipekeel kui ka suuline keel) erineb unimodaalsest kakskeelsusest (mispuhul on kasutuses kaks suulist keelt) eelkõige selle poolest, et keeli on võimalik produtseerida simultaanselt, kasutades selleks nii käsi kui ka häält. Unimodaalse kakskeelsuse puhul pole füüsiliselt võimalik öelda mõnd sõna

või fraasi kahes erinevas keeles korraga. Seetõttu kasutavad unimodaalsed kakskeelsed reeglina koodivahetust, mis tähendab, et mõlemat keelt saab küll koos kasutada, kuid seda vaid keelte vaheldumisel, mitte simultaanselt. (Emmorey jt 2008: 44)

Koodisegunemine on omane bimodaalsetele kakskeelsetele, kes saavad korraga produtseerida nii viipekeelt kui ka suulist keelt (*Ibid.*). Erinevate uurimuste tulemused viitavad sellele, et bimodaalsete kakskeelsete seas eelistatakse koodisegunemist koodivahetusele (Emmorey jt 2005, Petitto jt 2001). Viiplema hakkamisel ei lõpetata üldjuhul suulises keeles kõnelemist ja vastupidi, mis võib viidata sellele, et enamasti puudub kavatsus erinevates modaalsetes edastataval teabel vahet teha. On ka täheldatud, et koodisegunemine võib hakata mõjutama suulise keele struktuuri, mispuhul suuline keel produtseeritakse viipekeele sõnajärge kasutades, mis võib kõlada kõrvalseisjale kui „vigane kõne“, kuid tegu on siiski bimodaalse kakskeelsuse vormiga. (Emmorey jt 2005: 671)

1.2. Varasemad uuringud bimodaalse kakskeelsuse kohta

Termini „bimodaalne kakskeelne“ võtsid esimestena kasutusele uurijad, kes hakkasid vaatlema kurtide vanemate kuuljate laste keelekasutust täiskasvanueas ning käsitlesid neid kui kahe erineva modaalsete keele kõnelejaid (Quadros 2018: 363). Näiteks on avaldatud mitmeid uurimusi, kus analüüsitakse CODA-de bimodaalse kakskeelse kõne produtseerimist (Petitto jt 2001; Emmorey jt 2005; van den Bogaerde, Baker 2008). Kurdid on samuti bimodaalsed kakskeelsed, sest nad kasutavad oma igapäevaelus lisaks viipekeelele ka ühiskonnas räägitavat suulist keelt, kuid nad ei omanda seda sarnaselt kuuljatele lastele (Bishop, Hicks 2005: 199). Oraalse õppemeetodiga hariduse omandanud kurdid üldjuhul kasutavad suhtlemisel lisaks viiplemisele ka suulist eesti keelt ning kakskeelse õppemeetodiga (kus õpitakse valdavalt eesti viipekeeles) õppinud kurdid jäävad tavaliselt vaid kirjaliku eesti keele juurde ning häälega ei räägi. Kindlasti pole see aga reegel ning see, kas kasutatakse lisaks viiplemisele ka suulist eesti keelt on iga inimese individuaalne otsus, mis sõltub paljuski kuulmislanguse sügavusest, isiklikust soovist jms. Seetõttu keskendutakse uurimustes enamasti just kuuljatele, kuna paljud kurdid eelistavad siiski viibelda, mitte kasutada kõnelemisel häält ning kui viipekeelne inimene peab suhtlemiseks vestluspartneri huultelt lugema, on räägitust aru saamine raskendatud (Emmorey jt 2008: 44).

Kuna viipekeeli hakati ajaloolises mõttes alles üsna hiljuti täisväärtuslike keeltena tunnustama, on ka bimodaalsete kakskeelsete uurimine keeleteaduslikul tasandil võrdlemisi uus valdkond (Bishop, Hicks 2005: 189). Tänu William Stokoele hakati 1960ndatel aastatel viipekeeli iseseisvate ning loomulike keeltena vaatlema, kui Stokoe jt (1965 – viidatud Bishop 2011: 211 kaudu) töid oma uurimuses välja ameerika viipekeele unikaalse grammatika, mis erineb oluliselt inglise keele omast. Sinnani olid enamik kuuljaid ekslikul arvamusel (mida kohati arvatakse tänapäevalgi), et üle maailma kasutatakse üht universaalset viipekeelt, mis ei ole suuliste keeltega samaväärne. Sellise arvamuse on põhjendanud tõenäoliselt vähesed teadmised kurtide kogukonnast ja kultuurist. (Bishop 2011: 210–211)

Inimesi, kes kasvavad üles ümbritsevast kogukonnast erineva keele ja kultuuriga, nimetatakse sageli päritolukeele kõnelejateks (ingl *heritage language speakers*, Quadros 2018: 355). See tähendab, et kodus kasutatakse suhtlemiseks üht ning ühiskonnas teist keelt, mille alusel võib neid nimetada kahe (või rohkem kui ühe) emakeelega kakskeelseteks (*Ibid.*: 356). Tegemist on sel juhul simultaanse kakskeelsusega, mispuhul vähemalt kaks keelt omandatakse lapseas samaaegselt (Weitzman 1992 – viidatud Rannut 2003: 11 kaudu). Bimodaalse kakskeelse all mõeldakse isikuid, kes kasvavad üles nii kurtide kui ka kuuljate kultuuris, omandades mõlema modaalsusega keeled (nii suulise keele kui ka viipekeele) juba varases lapsepõlves (Vandler 2020: 8). Iga kakskeelne ei pruugi olla kakskultuurne: osates ning kasutades erinevaid keeli võib kogu elu veeta ka ühes ja samas kultuuriruumis (Grosjean 2013: 22). Bimodaalsed kakskeelsed on aga kakskultuursed, kuna sünnitakse kurtide kogukonda ning veedetakse elu nii kurtide kui ka kuuljate maailmas elades. Eestis kasvavad CODA-d üles tavaliselt just kurtide maailmas, kuid täiskasvanuikka jõudes on seotus eesti viipekeele ning kurtidega inimese individuaalsest eluloost lähtuvalt väga erinev. On neid, kes jäävad viipelemist kasutama vaid vanematega suhtlemiseks ning on ka neid, kes teevad karjäärivaliku, mis muudab eesti viipekeele nende igapäevaseks töökeeleks. Bimodaalsus annab võimaluse uurida kahe tüpoloogiliselt väga erineva keele produtseerimist (Bishop 2011: 206). Bimodaalsed kakskeelsed saavad sarnaselt unimodaalsetele kakskeelsetele oma kakskeelset repertuaari kasutada teiste bimodaalsete kakskeelsetega.

1.3. CODA-d kui bimodaalsed kakskeelsed

Kurtide perre sündinud kuuljad lapsed õpivad suulise keele ära nii kuuljatega (eelkõige teiste kuuljate pereliikmete või sugulastega) rääkides kui ka ümbritseva kuulva keskkonna toel, kuid oma vanematega suhtlevad nad tavaliselt viipekeeles. Selliseid lapsi nimetataksegi CODA-deks. (*Ibid.*: 356) Nende esimesteks keelteks võib pidada nii viipekeelt kui ka suulist keelt (Lillo-Martin jt 2016), kuna mõlemad keeled omandatakse algselt samaväärsel tasemel. See, mis keel parasjagu rohkem kasutusel on, sõltub eelkõige sotsiolingvistikulisest kontekstist (Quadros 2018: 357).

Emmorey jt (2005: 665–666) leidsid läbiviidud katsest, milles paluti paarilisele vaadatud multifilmi sisu edasi jutustada, et kakskeelsete vestluspartnerite puhul kasutati koodivahetust väga vähe, kuid koodisegunemine, mispuhul viipeid moodustati simultaanselt kõnega, oli sage. Samuti täheldati, et enamasti vastasid koodisegunemisel moodustatud viibete tähendused suulises kõnes öeldule. Olukordi, kus viibe tähendaks samal ajal midagi muud kui suuline kõne, esines nende osalejate puhul vaid 6% näidete hulgast (*Ibid.*: 667). Koodisegunemisel kasutati viipekeeles enim tegusõnu ja nimisõnu (*Ibid.*). Situatsioonis, kus üks vestluspartner aga viipekeelt ei osanud, leiti, et viipeid kasutati simultaanselt suulise kõnega oluliselt vähem, kuid neid siiski esines, millest võib täheldada, et nii suuline keel kui ka viipekeel on bimodaalse kakskeelse inimese meeles pidevalt aktiivsed (*Ibid.*: 669). Viipekeelt mitte oskava vestluspartneriga kasutati rohkem žestikuleerimist kui viipekeelt valdavaga, kuid žeste esines kõigil juhtudel (*Ibid.*: 670).

Michele Bishopi (2011: 216–217) katses uuriti kuute 2–4-liikmelist viipekeelt valdavate kuuljate gruppi. Iga grupp vestles identiteedi, keele, lapsepõlve ja pere teemadel 80–120 minutit. Keelejuhtide küsimusele, kas rääkida suulises või viipekeeles, vastati, et valida tuleks enda jaoks mugavam variant. (*Ibid.*) Bishopi ja tema kolleegide eesmärk oli analüüsida erinevaid koodisegunemise tüüpe täpsemalt, kuid selle kõrval tegid nad ka muid tähelepanekuid, mis vajavad edasist uurimist (*Ibid.*: 233). Näiteks selgus, et vestlusi alustati koodisegunemist kasutades, mille oletuslikuks eesmärgiks oli katsetada, millise keelekasutusega vestluspartner kaasa läheb: suulise keele, viipekeele või mõlematega (*Ibid.*). Koodisegunemist kasutati kõigis kuues grupis, oletatavasti loomuliku valikuna. Samas selgus ka, et uuritavad, kes ei omanud tugevat seost teiste CODA-dega, kasutasid valdavalt vaid suulist keelt. Kui igapäevaelus ei eelistata viibelda, võib viipekeel olla ka vähem aktiveeritud ning

seetõttu ei ilmne ka koodisegunemine. Sellest võib eeldada, et identiteet võib mõjutada koodisegunemise kasutamist: mida tugevamalt isik end CODA-na identifitseerib, seda rohkem kasutab ta oma kõnes koodisegunemist. (*Ibid.*: 233–234) Samas mängib kindlasti olulist rolli ka kontekst, kus ollakse harjunud koodisegunemist kasutama ning kus mitte. Erinevalt suuliste keeltega kakskeelsetest, võib tehtud uurimuse põhjal arvata, et bimodaalse kakskeelsuse puhul on koodisegunemise kasutus loomulikum kui koodivahetuse esinemine. Uuringus osalenud CODA-d kasutasid koodivahetust väga harva või isegi üldse mitte (*Ibid.*: 235).

1.4. Bimodaalne kakskeelsus Eestis

Eestis uuris Kadri Hein (2013, 2014) Tallinna Heleni Kooli ning Tartu Hiie Kooli õpilasi, kes on samuti bimodaalsed kakskeelsed ning keskendus põhiliselt sellele, mis ajendas kurte õpilasi koodisegunemist kasutama. Tallinna Heleni Koolis kasutatakse kurtide õpetamisel kakskeelset õppemeetodit, mis tähendab, et põhiliseks õppekeeleks on eesti viipekeel ning selle kõrval kasutatakse ka eesti keelt. Tartu Hiie Koolis õpetatakse aga oraalse õpetamismeetodiga, mis tähendab, et õppetöö käib eesti keeles ning eesti viipekeele viipeid ja sõrmendamist kasutatakse vaid õppimise toetamiseks.

Heina 2013. aasta uurimuses uuriti mõlema kooli peale kokku 47 õpilast, kellest 12 on kuuljad ning 35 kurdid. Tallinna Heleni Koolist osales 12 kurti õpilast vanusevahemikus 14–20 ning 12 kuuljat õpilast vanusevahemikus 16–19. Kuna Tartu Hiie koolis õppivad kuuljad eesti viipekeelt ei oska, moodustati grupid, millest ühes osales 13 kurti õpilast vanusevahemikus 11–16 ja teises 10 vaegkuuljat õpilast vanusevahemikus 14–18. Keelejuhte filmiti kasutades juhitud vestluse meetodit. Iga õpilane osales kahes diskussioonis: ühes koos teise kurdi noorega ning teises koos kuulja noorega. Sama taktikat kasutati ka Hiie Koolis loodud kahe grupi puhul. Keelejuhtidele öeldi, et nad ei pea kogu aeg viiplema ning lubatud on ka suulises kõnes rääkimine. Nende ette asetati paber, millel oli viis teemat: enesetuvustus, pere, hobid, kevadvaheajad ja vaba teema. Teemad loeti õpilastele ette ka eesti viipekeeles. Uuriija viibis keelejuhtidega samas ruumis esimese kolme teema arutelu ajal. Vaba teema aruteluks ta lahkus ruumist. (Hein 2013: 47–48)

Hein leidis, et mõlemas koolis kasutatakse pigem koodisegunemist kui koodivahetust, mis viitab sellele, et bimodaalses kontekstis on kahe keele simultaanne kasutamine tavapärane, vastupidiselt sellele, et kahe suulise keelega kakskeelne oma keeli samaaegselt kasutada ei saa (Hein 2013: 56). Peamisteks koodisegunemise funktsioonideks olid mõne lauseosa rõhutamine, enda väljendamine humoorikalt ja keelega n-ö mängimine. Lisaks selgus, et koodi muutust mõjutas oluliselt vestluspartner: teise kurdiga pigem viibeldi ning kuuljaga kasutati koodisegunemist, kuid rolli mängis ka asjaolu kas ja kuidas vestluspartner koodi muutis. (*Ibid.*: 59)

Hein (2014: 94) uuris ka õpetajate ja õpilaste vahelisi vestlusi Tallinna Heleni Koolis seitsmes erinevas ainetunnis ning Tartu Hiie Koolis kolmes erinevas ainetunnis. Heleni Koolis võttis tundidest osa 27 kurti õpilast vanusevahemikus 12–21 ning tunde andis kuus erinevat õpetajat, kellest neli on kurdid ja kaks kuuljad. Hiie Kooli tundides osales 8 õpilast vanusevahemikus 14–16, keda õpetasid kaks kuuljat õpetajat. Tulemustest selgus, et kui Tallinna Heleni Kooli õpilased kasutasid valdavalt koodisegunemist, siis Tartu Hiie Kooli õpilased eelistasid koodi vahetada, mille põhjuseks on tõenäoliselt see, et ollakse eesti keele kasutamisega enesekindlamad, kuna igapäevane õppetöö käib suulises eesti keeles (*Ibid.*: 103). Õpilaste koodimuutust mõjutas palju ka see, kuidas õpetaja koodi muutis (*Ibid.*: 106).

Bimodaalse kakskeelsuse kohta on eesti viipekeele kontekstis valminud ka magistritöö, kus analüüsiti koolieelikute keelelisi oskusi (Vandler 2020). Töö valimisse kuulusid kolm 3-aastast ja kolm 6-aastast bimodaalset last, kelle üks vanem on eesti viipekeelne kurt ja teine eestikeelne kuulja, mistõttu on lastel olnud kokkupuude mõlema keelega sünnist saati. Uuringust selgus näiteks, et enim esines laste puhul koodisegunemist, kus kasutati suulist keelt ja lisati samaaegselt mõningaid sama tähendusega viipeid kõnele juurde (*Ibid.*: 63). Ilmnes ka üksikuid koodivahetuse näiteid, kus alustati lausungit kõneldes ja lõpetati viibeldes, mille põhjuseks võis olla sobiva sõna mitteleidmine, suhtluspartnerite vahetumine või asjaolu, et teises keeles suudetakse end paremini väljendada (*Ibid.*: 64).

Nagu varasemalt öeldud, siis omandatud keeli kasutatakse erinevates eluvaldkondades ning tõenäoliselt ka erineva keeleoskustasemega. Eestis on siiani uuritud keelekasutust koolikeskkonnas noorte suhtlusel teiste õpilaste ning õpetajatega ja eraldi uurimus on tehtud ka koolieelikutega, kelle keeleoskus(ed) on alles välja kujunemas. Seetõttu on täiesti uurimata valdkond veel täiskasvanueas kahe erineva modaalsusega keele valdajad, kelle keelekasutus on

fundamentaalselt erinev suuliste keeltega kakskeelsete omast. Selle sihtgrupi uurimine on oluline, kuna tegu on eraldiseisva väikese kogukonnaga Eestis, keda uurides on võimalik anda vaatenurk ka eesti viipekeele kasutajatest ning Eestis elavate CODA-dest. Soovin oma tööga anda esimese ülevaate täiskasvanueas CODA-de keelekasutusest ning sellest, mil määral võivad seda mõjutada vestluspartner, keeletaust, olukord jms.

2. METOODIKA

2.1. Meetod

Emmorey jt (2005: 665) kasutasid oma uurimuses inglise keele ja ameerika viipekeele vahelisest koodisegunemisest katse ühe osana narratiivi esilekutsumise meetodit, kus näidati osalejatele 7-minutilist animafilmi (*Canary Row*: multifilm, mida on kasutanud väga paljud uurijad just žestide uurimiseks¹) ning paluti selle sisu oma vestluspartnerile edasi jutustada. Animafilmi valikul lähtuti sellest, et see kutsuks ümberjutustamisel potentsiaalselt esile žestikuleerimist, mis võib motiveerida osalejaid ka viiplema (*Ibid.*). Žestide kasutamist kutsuvad esile nt emotsiooniderohkus, liikumine, esemete kasutamine jms. Oma katseks olen valinud samal põhimõttel kaks umbes 3-minutilist lühimultifilmi, kus ei kasutata kõnet. Katses kulus ümberjutustamistele keskmiselt 3 minutit ja 38 sekundit (varieerus vahemikus 2:30–6:15).

Katse eesmärk on välja selgitada, kas, kuidas ja millises kontekstis kasutavad osalejad koodisegunemist. Valitud multifilmid on tuntud tegelastest Mr. Bean² ja Lammas Shaun³. Beani animafilmis (*Cooking Spaghetti*) soovib mees valmistada kaaslasemale õhtusööki, kuid alates spagetide keetmisest kuni toidu serveerimiseni läheb kõik valesti ning söömiseni paar ei jõuagi. Lammas Shauni lühiklipis (*Things That Go Bump In The Night*) on käes *Halloweeni* õhtu ning lugu jutustab sellest, kuidas sead suure *Halloweeni* kõrvitsaga lambaid hirmutavad ning kuidas seejärel lambad samaga vastavad, ehmatades sigu hernehirmutisega.

Katse alguses said osalejad juhise, milles selgitati, et kummalegi paarilisele näidatakse erinevat lühikest animafilmi, mille sisu hiljem võimalikult detailselt paarilisele edasi jutustada ning samal ajal, kui üks jutustab, võib teine küsida juurde ka täpsustusi. Selgitasin eesti keeles, et kõik toimub vaba vestluse vormis, piiranguid suhtlemise viisi kohta ei ole ja lubatud on kasutada nii suulist keelt kui ka viipekeelt. Palusin keelejuhtidel istuda mugavalt poolviltu kaamera poole, et videos oleks näha käte liikumine ja kinnitasin, et kaamerasse vaadata pole vaja. Kui selgitused olid jagatud, vaatas esmalt üks osaleja kas tahvel-, süle- või lauaarvutist, olenevalt katse toimumise ajal olevatest võimalustest, üht animafilmi nii et teine seda ei näinud.

¹ <https://daily.jstor.org/the-tweety-bird-test/>

² <https://www.youtube.com/watch?v=qi2m4V21bw4>

³ <https://www.youtube.com/watch?v=AClwFsequU8>

Siis jutustas ta selle sisu (nii hästi, kui meelde jäi) paarilisele. Kui see oli vaadatud ning edasi jutustatud, oli teise keelejuhi kord.

Katse teise osana viisin läbi poolspontaanse vestluse nagu seda tegi Bishop (2011: 216–217). Oma katses filmisin osalejaid paaridena. Selleks asetasin nende ette lauale küsimustelehe, mille põhjal omavahel vestlema hakata. Küsimuste sisu puudutas eelkõige lapseõlve ning enesemääratlust, kuid ka termineid CODA ja CODA-kõneviis – kas ollakse nende mõistetega tuttav ning mida need keelejuhtide arust tähendavad. Küsimused olid kohendatud Bishopi (*Ibid.*: 239) omade järgi ning tõlgitud minu poolt järgmiselt:

1. Kirjelda oma perekonda (kes on kurt, kes kuulja jne). Kirjelda oma kurtide pereliikmete viiplemiss stiili (kas nad kasutavad pigem viipekeelt või viibeldud keelt; kas nad kasutavad viiplemisel häält jms);
2. Milline oli Sinu kogemus kuuljate koolis kurtide vanemate kuulja lapsena? Kas Sind häiris midagi koolis käies?
3. Kes on Sinu mõistes CODA?
4. Kas Sul oli üles kasvades CODA-dest sõpru/tuttavaid, kellega end samastasid?
5. Kuidas on Sinu arust seotud keel(ed) ja identiteet?
6. Kas sinu arust esineb CODA-de kõneviisis erinevusi võrreldes tavalise suulise keelega?
7. Mis sa arvad, mida tähendab „CODA-kõneviis“ (ingl *coda-talk*)?
8. Kas Eestis on toimunud mõnd CODA-dele suunatud üritust või CODA-teemalist konverentsi? Oled Sa taolistel üritustel osalenud või kas tulevikus osaleksid?
9. Kas tunned end mugavamalt kurtidest või kuuljatest ümbritsetuna?

Küsimused olid mõeldud selleks, et julgustada neid rääkima oma kogemustest. Osalejatel oli võimalus vabalt valida, millistele küsimustele nad vastavad ning millistele mitte. Vestlus kestis keskmiselt 24 minutit ja 50 sekundit (varieerus vahemikus 20:31–30:23). Küsimused pere ning lapseõlve kohta tõid mitme katses osaleja puhul esile palju mälestusi, mida sooviti jagada ning mistõttu kõikidele küsimustele ajaliselt vastata ei jõutudki. Vestluses selgunust kirjutan rohkem 3.3. alapeatükis.

2.2. Transkriptsioon ja kodeerimine

Pärast videomaterjali kogumist transkribeerisin ning kodeerisin vestlustest kohad, kus ilmnes koodivahetus või -segunemine ning uurisin, kui palju seda esineb. Transkribeerimise teostas ELAN-i keskkonnas, mis võimaldas paralleelselt kirja panna nii suulise kõne kui ka viiplemise ning analüüsida nendevahelisi seoseid: näiteks kas viiplemine ja suuline kõne ilmnesid simultaanselt või eri aegadel. Kuigi žestide uurimine ei olnud minu töö fookuseks, tuli neid siiski kirjeldada, kuna viipekeele ikoonilisuse tõttu on tihti keeruline öelda, kas tegu on teadliku viipekasutusega või loomupärase žestikuleerimisega. Žestide puhul sai omakorda ka jälgida, kas erinevad keelejuhid kasutasid sarnaseid žeste ning millised kohad nähtud multifilmidest ajendasid enim žestikuleerima.

Viibete ülesmärkimiseks kasutasin glossisüsteemi, mis puhul viiped kirjutatakse eesti keeles versaalis ning liitviibete puhul on glossid plussmärgiga eraldatud (Paales 2011: 18). Eesti viipekeele ülesmärkimiseks on Monika Trükmanni, Regina Toomi ja Liivi Hollmani (2006) poolt loodud ka eraldi transkriptsioonisüsteem. Kuna minu töö fookus on aga sellel, kas ja kuidas viipeid esineb, mitte sellel, missuguseid viipeid täpselt esineb, ei kasuta ma oma töös mainitud süsteemi, vaid glossimist. Transkriptsioonisüsteemi eesmärk on viipekeele ülesmärkimine selle uurimiseks ja kirjeldamiseks (Trükmann jt 2006: 287), mina aga uurin, kuidas keelejuhtide viipekeele kasutus koos suulise keelega esineb (kas ilmneb koodisegunemist või -vahetust).

Žeste eristatakse viibetest eelkõige selle poolest, et viimaste puhul on selgelt näha viipekeele artikulatsioon ehk konkreetne käevorm ja fonoloogiline struktuur, millega viibe moodustatakse. Žestide puhul on enamasti tegu pigem vaba käega moodustatud liigutustega. Samuti on lihtsasti eristatavad üldsusele tuntud žestid ehk embleemid nagu näiteks mõtlemisel käe lõuale asetamine või lõua sügamine. (Emmorey jt 2005: 671) Embleemid on žestid, mille tähendus on arusaadav ka siis, kui need esinevad kõnest eraldiseisvatena, näiteks „pöial püsti“, mis viitab sellele, et kõik on hästi või „kuss!“ ehk nimetissõrm suul, mis tähendab, et antakse korraldus olla tasa (Goldin-Meadow 2005: 5). Deiktilise ehk osutava žesti puhul võib osutus toimuda ükskõik, millise käe osaga ning seda võib esitada ka kiirete väikeste liigutustega. Konkreetne osutus nimetissõrmega mõne asja, inimese, olendi või koha poole kuulub aga viipekeele grammatika alla. Siiani ei ole kindel, kas viipekeelsed kurdid väldivad teadlikult nimetissõrmega osutamist, kui nad soovivad keele produtseerimise asemel žestikuleerida, kuid

see oleks kahtlemata üks tegur, mille abil hõlpsasti viipeid ning žeste teineteisest eristada. (*Ibid.*: 202)

Žestide kodeerimisel lähtusin McNeill'i (1992 – viidatud Goldin-Meadow 2005: 6 kaudu) pakutud žestide neljast eri kategooriast, nimelt:

- 1) ikoonilised žestid, mis kujutavad tegelikkust ülekantud vormis (esemete või olendite liikumise trajektoori, kuju, liigutusi);
- 2) metafoorsed žestid, mis kujutavad abstraktseid tähendusi;
- 3) deiktilised (ehk osutavad) žestid, mis osutavad objektile või teemale;
- 4) ja rütmilised žestid, mis liiguvad kõne rütmiga kaasa.

Lisaks eeltoodud neljale žestide kategooriale, mis esinevad tavaliselt koos kõnega, uurisin, kas keelejuhid kasutavad ka embleeme. Materjali analüüsimiseks koostasini Exceli tabeli, kus tõin iga näite puhul välja suulise lausungi ja esinenud žesti või viipe ning kodeerisin žesti või viipe kategooria, koodisegunemise või -vahetuse esinemise ning lisasin vajadusel ka täpsustavaid kommentaare. Viibete kategoriseerimiseks kasutasini neutraalseid kategooriaid (tegevus, objekt), mis ei eelda grammatilist analüüsi, kuna minu töö eesmärk ei ole viipeid analüüsida. Tulemuste peatükis esitan kogu selgunud teabe (vt peatükki 3).

2.3. Materjali kogumine

Pärast Tartu Ülikooli inimuuringute eetikakomiteelt kooskõlastuse saamist alustasin osalejate värbamisega. Keelejuhtide leidmiseks kasutasini lumepallimeetodit (isiklikud kontaktid, nende kaudu leitavad kontaktid ning vajadusel üleskutse uuringus osalemiseks eesti kurtide kogukonna Facebooki grupis). Facebookis tehtava üleskutse jaoks vajadust ei olnud ning leidsin kaheksa keelejuhti isiklike kontaktide ning nendelt saadud kontaktide kaudu. Algselt plaanisin uurida kümnet keelejuhti, kuid kuna analüüsiks oli vaja materjal transkribeerida ning kvalitatiivselt keelekasutust uurida, pidin piirama analüüsitava materjali mahtu. Enne katsele kutsumist palusin uuritavatel täita ka ankeedi taustinformatsiooni kogumiseks.

Kokku osales katses kaheksa keelejuhti, kellest seitse on naised ning üks on mees. Enamus osalejaid on vanuses 31-60 eluaastat ja üks osaleja on üle 60 aasta vana (vt tabel 1).

Küsimusele „Mis oli üles kasvades Teie põhiliseks suhtluskeeleks kodus?“ vastasid kolm eesti viipekeel, kaks eesti keel, üks nii eesti viipekeel kui ka eesti keel, üks oma kodu viipekeel ning üks vene viipekeel. Pea kõik osalejad märkisid kurtideks pereliikmeteks ema ja/või isa. Kaheksast osalejast olid ühel ära märgitud lisaks vanematele ka kurdid vanavanemad. Osalejad on pärit Pärnust, Tartust, Tallinnast ja Viljandist ning katsed viidi läbi vastavalt osalejate elukohtadele. Praegu kasutavad eesti viipekeelt igapäevaselt neli keelejuhti, mõned korrad kuus üks keelejuht ning veelgi harvem leiab eesti viipekeel kasutust kolmel keelejuhil. Viis osalejat identifitseerib end kuuljana, kaks CODA-na ning üks nii kuulja kui ka CODA-na. Igapäevaselt suhtleb teiste CODA-dega kaks, mõned korrad nädalas üks, mõned korrad kuus kaks ja harvem kolm keelejuhti.

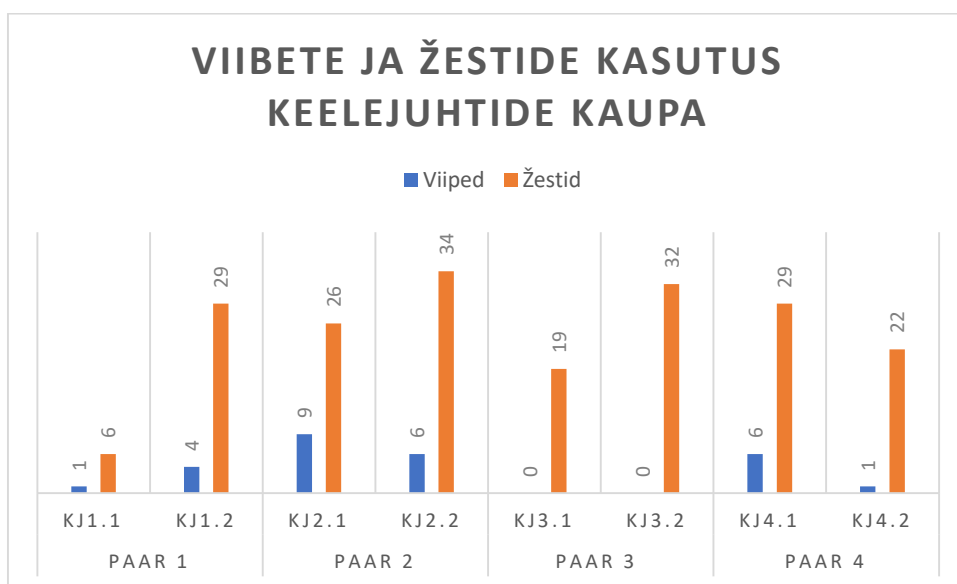
Katses osalenud paarid jagunesid järgmiselt:

Tabel 1 Katses osalejad

Keelejuhi kood	Omavaheline seos	Sugu	Vanus	Suhtluskeel üles kasvades	Eesti viipekeele kasutus	Identiteet	Suhtlus teiste CODA-dega
KJ1.1	Sõbrannad	Naine	51-60	Eesti keel	Harva	Kuulja	Harva
KJ1.2		Naine	51-60	Eesti viipekeel ja eesti keel	Igapäevaselt	CODA	Igapäevaselt
KJ2.1	Kolleegid	Naine	41-50	Vene viipekeel	Igapäevaselt	Kuulja	Mõned korrad nädalas
KJ2.2		Naine	60+	Eesti viipekeel	Igapäevaselt	Kuulja	Igapäevaselt
KJ3.1	Võõrad	Mees	31-40	Eesti viipekeel	Igapäevaselt	Kuulja	Mõned korrad kuus
KJ3.2		Naine	41-50	Kodune viipekeel	Harva	CODA	Mõned korrad kuus
KJ4.1	Õed	Naine	41-50	Eesti viipekeel	Mõned korrad kuus	Nii kuulja kui ka CODA	Harva
KJ4.2		Naine	41-50	Eesti keel	Harva	Kuulja	Harva

3. UURIMUSE TULEMUSED

Tulemuste analüüs põhineb narratiivi esilekutsumise meetodi tulemustel, mille puhul oli võimalik keelejuhtide vastuseid kõrvutada ning võrrelda. Poolspontaanse vestluse tulemused aitavad keelenäited kokku viia keeletaustaga ning teha nende põhjal järeldusi. Kokku kasutati narratiivi esilekutsumise katses žeste 197 korral ning viipeid 27 korral (vt joonis 1).

Joonis 1 Viibete ja žestide kasutus keelejuhtide kaupa

3.1. Kas Eesti CODA-d kasutavad rohkem koodisegunemist kui -vahetust?

Esimese uurimisküsimusega soovisin teada, kas Eesti CODA-d kasutavad sarnaselt varasemates uuringutes kirjeldatud tulemustele rohkem koodisegunemist kui koodivahetust. Selgus, et minu töö tulemused vastavad teistes kultuurides läbiviidud uuringutulemustele (vt tabel 2). Kodeerides keelejuhtide kõnes esinenud viipeid, oli minu hinnangul tegu koodivahetusega vaid kahe lausungi puhul ning ülejäänud näidetes ilmnes koodisegunemine. Kuigi keelejuhid kasutasid palju rohkem žeste kui viipeid, keskendun uurimisküsimustes viibete kasutusele koos suulise keelega, kuna uurin just kahe keele kasutust. Žestid ei moodusta omaette keelt ning seetõttu ei saa žestikuleerimist lugeda ka koodi muutmiseks.

Tabel 2 Koodisegunemise ja -vahetuse esinemine eesti viipekeeles ja eesti keele vahel keelejuhtide kaupa

Keelejuht	Koodisegunemise esinemine lausungites	Koodivahetuse esinemine lausungites	Identifitseerib end...
KJ1.1	0	1	...kuuljana
KJ1.2	4	0	...CODA-na
KJ2.1	9	0	...kuuljana
KJ2.2	6	0	...kuuljana
KJ3.1	0	0	...kuuljana
KJ3.2	0	0	...CODA-na
KJ4.1	6	0	...nii kuulja kui ka CODA-na
KJ4.2	0	1	...kuuljana
Kokku:	25	2	

Tulemused kinnitavad varasemates uuringutes leitud, et CODA-dele on iseloomulik just koodisegunemine ning minu katsest on ka näha, et need keelejuhid, kes kasutasid hoopis koodivahetust, identifitseerivad end kuuljatena. Keeletaust ning vestluspartner mängisid tõenäoliselt suurt rolli, miks keelejuhid, kes identifitseerivad end CODA-na, kasutasid koodisegunemist kas vähe või üldse mitte. Samas keelejuhtide KJ2.1 ja KJ2.2 puhul, kes identifitseerivad end kuuljatena, kuid kasutasid keelejuhtidest enim koodisegunemist (kui jätta välja KJ4.1, sest tema identifitseerib end ka CODA-na), võib rolli mängida ka kultuuriküsimus üldisemas plaanis. Kui Eestis oleks suurem ning omavahel tihedalt läbikäiv CODA-de kogukond, on võimalik, et ka nemad tunneksid end enese identifitseerimise puhul teisti. Analüüsin seda teemat lähemalt 3.3. alapeatükis. Seega, koodisegunemist kasutatakse Eesti CODA-de hulgas tõepoolest rohkem kui koodivahetust, mida esines vaid kahel üksikul juhul.

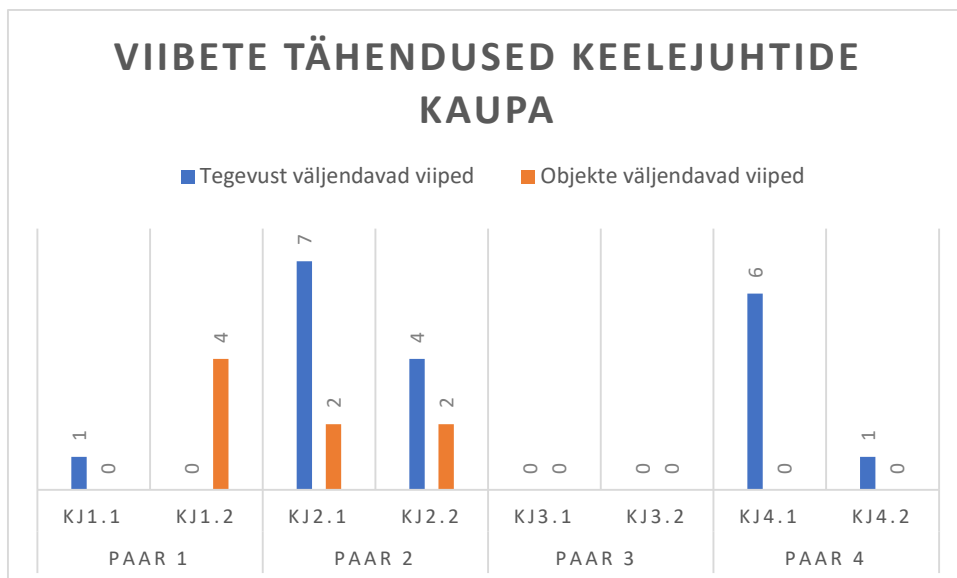
3.2. Millist tüüpi koodisegunemist kasutatakse?

Teise uurimisküsimusega uurisin, millist tüüpi koodisegunemist kasutatakse (vt tabel 3). Läbiviidud katse puhul illustreerisid koodisegunemisel kasutatud viiped üldjuhul kõnet või tulid esile sobiva sõna otsimisel (näited 3, 6, 12, 13 ja 25 alapeatükis 3.3.). Enamasti vastasid kõik viiped samal ajal suulises kõnes öeldule. Kõhklusi tekitasid lausungid, kus viibe ei olnud küll sama, mis eesti keeles öeldu, kuid viitas siiski objektile või tegevusele, millest räägiti. Näiteks stseenis, kus Mr Bean spagetid kaussi pani, kasutasid KJ2.1 ja KJ4.1 viibet SEGAMA (näited 11 ja 25 alapeatükis 3.3.), samal ajal, kui eesti keeles kõlasid väljendid „korjas kokku“ või „võttis“. Selle põhjuseks oli tõenäoliselt see, et animafilmis keerutas Mr Bean spagetid kahvli ümber, et need selle abil kaussi tõsta ning ikooniline tegevus ilmnis ka loo ümberjutustamisel.

Tabel 3 Koodisegunemise funktsioon

Koodisegunemise funktsioon	Lausungite arv
Kõne täiendamine / illustreerimine	20
Sõna otsimine	5

Vaadates koodisegunemisel esinenud viibete tähendusi, leidsin, et tegevust väljendavaid viipeid ilmnis 19 korral ning objekti väljendavaid viipeid 8 korral (vt joonis 2). Keelejuhtide paar number 2 oli ainus, kus mõlemad keelejuhid kasutasid nii objekti kui ka tegevust väljendavaid viipeid. Paaris number 1 kasutas KJ1.1 vaid üht tegevust väljendavat viibet ning KJ1.2 vaid objekte väljendavaid viipeid. Paari number 4 keelekasutuses ilmnisid mõlema keelejuhi puhul vaid tegevust väljendavad viiped.

Joonis 2 Viibete tähendused keelejuhtide kaupa

Tulemustest selgunu põhjal saab öelda, et koodisegunemise funktsiooniks oli kas kõne illustreerimine ja täiendamine või sobiva sõna otsimine. Koodisegunemisel kasutati põhiliselt tegevust väljendavaid viipeid ning vähemal määral objekte väljendavaid viipeid.

3.3. Kuidas mõjutab CODA-de keeletaust nende keelekasutust?

Lõpuks soovisin uurida, kuidas mõjutab CODA-de keeletaust nende keelekasutust. Keeletausta andmed tulenevad osalejate värbamisel täidetud taustinformatsiooni ankeedist ning poolsontaanses vestluses räägitust. Kuna katses osalejaid oli vaid kaheksa ning keelejuhid ei kasutanud oma kõnes ülemäära palju viipeid, kirjeldan individuaalselt iga osaleja keeletausta ning kommenteerin esinenud näiteid. Näidetes on esitatud suulises kõnes öeldud lausung kursiivis, selle all kasutatud viibe versaalis ning viimaks on eraldi real välja toodud ka märkus, kas tegu oli koodisegunemise või -vahetusega. Viibe asub lausungi all selle sõna või pausi juures, kust viiplemine algas.

1. Keelejuht KJ1.1 ema on kurt ning isa vaegkuulja. Lapsepõlves oli koduseks keeleks suuline eesti keel, kuid kuna kokkupuuteid kurtidega oli palju, kasutas ta ka eesti viipekeelt. Nüüd KJ1.1 enam eesti viipekeelega kokku ei puutu ning on selle praktiliselt unustanud. Ta identifitseerib end kuuljana ning ei tunne CODA-dega tugevat seost. Keelejuht KJ1.1 kasutas

vaid ühe lausungi puhul viibet MURDMA ning tegi seda vaheldumisi suulise kõnega, mis näitab justkui rütmilist viipekasutust (vt näidet 1).

1. näide:

Lausung: *ükshaaval... pundis... murtakse katki...*

Viibe: MURDMA MURDMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodivahetus

Viibe MURDMA on ikooniline ning seetõttu võib oletada, et ka viipekeelt mitte valdav inimene võiks kasutada sarnast ikoonilist žesti. Siinpuhul oli liigutus moodustatud aga väga selgelt ning konkreetse käekujuga, mistõttu saab väita, et tegu on siiski viipe, mitte žestiga. Multifilmi jutustamisel kasutas KJ1.1 žeste võrreldes teiste keelejuhtidega kõige vähem (vaid kuue lausungi korral). Tulemus on seega ootuspärane: kuna ka lapsepõlves suheldi rohkem eesti keeles ning igapäevaelus pole samuti sagedasi kokkupuuteid eesti viipekeelega, ei esinenud KJ1.1-e kõnes viipeid peaaegu üldse.

2. Keelejuht KJ1.2 vanemad on kurdid, kuid vanem õde ja vend kuuljad ning seetõttu olid üles kasvades kasutuses nii eesti viipekeel kui ka eesti keel. Eesti viipekeelt kasutab ta igapäevaselt. Identifitseerib end CODA-na ja suhtleb teiste CODA-dega igapäevaselt. Multifilmi jutustamisel ilmnis KJ1.2-l kurtidele omane tunnus end korrata ning sama stseeni mitu korda üle rääkida. Ta kasutas peaaegu kogu jutustamise ajal rütmilisi žeste (kokku 16 lausungis). Samuti ilmnis palju ikoonilisi žeste, kuid konkreetseid viipeid esines vaid neljas lausungis koodisegunemisena (vt näiteid 2–5).

2. näide:

Lausung: *riippus seal selline suur kõrvits, kus oli see tuluke sees*

Viibe: KÕRVITS

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

3. näide:

Lausung: *siuke... no mis see on, tead sa see... no see käru*

Viibe: KÄRU

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

4. näide:

Lausung: *siis sellel hernehirmutisel oli käes siis see suur selline lihahaamer...*

Viibe: HAAMER

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

5. näide:

Lausung: *kohe ei olnudki näha, et oleks kindas olnud (keegi) või oleks ta mingi... noh käsi*

Viibe: KINNAS

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

Näidetest selgub, et kuigi KJ1.2 on tugevalt eesti viipekeelele seotud, kasvades üles nii eesti keele kui ka eesti viipekeelele ning kasutades eesti viipekeelt igapäevaselt ka praegu, esines vaid neli viibet. Siinkohal võib eeldada, et keelekasutuses mängis rolli olukord ning vestluspartner. Kolmanda näite puhul on selgelt näha, et tegu on sõnaotsinguga ning ülejäänud lausungites illustreerisid kasutatud viiped kõnet. Kunstlikult läbi viidud vestlusel ning suhtlemisel partneriga, kes ei viiple, ei tundunud tõenäoliselt koodisegunemine loomulik ning on võimalik, et kui vestluskaaslane oleks kasutanud rohkem žestikuleerimist ning viiplemist, oleks ka KJ1.2-e kõnes seda rohkem esinenud.

3. Keelejuht KJ2.1 isa ning vanavanemad on kurdid ja ema vaegkuulja. Koduseks keeleks oli üles kasvades vene viipekeel. Praegu kasutab eesti viipekeelt igapäevaselt. KJ2.1 identifitseerib end kuuljana ning tunneb ennast mugavamalt kuuljate hulgas olles. Teiste CODA-dega suhtleb

ta iganädalaselt. KJ2.1 kasutas koodisegunemist kõikide keelejuhtide hulgast kõige rohkem (vt näiteid 6–14).

6. näide:

Lausung: *pani... võttis selle... mm... poti*

Viibe: POTT

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

7. näide:

Lausung: *päike loojus, kõik on juba öö käes*

Viibe: LOOJUMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

8. näide:

Lausung: *tahtis ära võtta*

Viibe: VÕTMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

9. näide:

Lausung: *siis lendas tagasi*

Viibe: SAABUMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

10. näide:

Lausung: *oota ma pesen oma hambaid seal*

Viibe: HAMBALD+PESEMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

11. näide:

Lausung: *korjas kokku neid (spagette)*

Viibe: SEGAMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

12. näide:

Lausung: *segas oma mingi sellega... oma hambaharjaga* segas

Viibe: SEGAMA HAMBALHARI SEGAMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

13. näide:

Lausung: *...sinna...mm... mingi kausi sisse*

Viibe: POTT

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

14. näide:

Lausung: *makaronide kauss kukkus ümber*

Viibe: POTT+KUKKUMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

Multifilmi ümberjutustamisel kasutas KJ2.1 kõne toetamiseks palju ikoonilisi žeste ning üheksa lausungi puhul esines koodisegunemist. Näidete number 6, 12 ja 13 puhul võib viibete kasutamine olla ajendatud sobiva sõna otsimisest ning ülejäänud näidetes illustreerivad viiped kõnet. Tulemus on ootuspärane, kuna eesti viipekeel on tema igapäevaelus aktiveeritud ning vestluspartneriks on kolleeg, kellega jagatakse samu töökeeli.

4. Keelejuht KJ2.2 vanemad on kurdid. Kodusteks keelteks olid nii eesti kui ka vene viipekeel, kuid põhiliselt siiski eesti viipekeel. KJ2.2 kasutab eesti viipekeelt igapäevaselt ning suhtleb pidevalt ka teiste CODA-dega. Identifitseerib end kuuljana. KJ2.2 kasutas koodisegunemist kuues lausungis (vt näiteid 15–20).

15. näide:

Lausung: *mingi hetk läheb uks lahti*

Viibe: UKS+AVANEMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

16. näide:

Lausung: *väljas sajab kohutavalt vihma*

Viibe: VIHM

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

17. näide:

Lausung: *siis läks see... uks lahti*

Viibe: UKS+AVANEMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

18. näide:

Lausung: *tuli suur Halloweeni kõrvits*

Viibe: KÕRVITS

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

19. näide:

Lausung: *panid ukse plõmm kinni*

Viibe: UKS+SULGEMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

20. näide:

Lausung: *...ja viinerid kaelas kõik*

Viibe: VIINERID viibe ümber kaela

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

Näidetes 15, 17 ja 19 oli viibe UKS paigutatud jutustaja ette vastavalt sellele, kus tegevus viiperuumis (ehk viipleja ees oleval alal, kus viiped moodustatakse) toimus. Esimest korda (lausung 15) oli UKS moodustatud kahe käega ning see asetses keskel viipleja ees. Lausungis 17 väljendas KJ2.2 ukse avamist parema käega viiperuumi paremas servas ning hiljem ukse sulgemist (lausungis 19) samas kohas, kuid vasaku käega. Viibe VIHM on 16. näites tegevust väljendav, kuna see esines koos intensiivsete korduvate liigutustega. KJ2.1 ja KJ2.2 omavahelises vestluses ilmnes võrreldes teiste paaridega enim koodisegunemist. Võimalik, et kuna KJ2.1 alustas esimesena multifilmi jutustamisega ning kasutas sealjuures arvukalt viipeid, võis see ajendada ka KJ2.2-e sarnase keelekasutusega kaasa minema. Seda ei saa aga vaid selle katse põhjal kindlalt väita. KJ2.2 on olnud eesti viipekeelega kogu elu tugevalt seotud ning talle tundub olevat koodisegunemine omane ja loomulik.

5. Keelejuht KJ3.1 mõlemad vanemad on sünnist saati kurdid. Ema kasutab ka suulist keelt, kuid isa vaid viipleb ning tema lapsepõlves kasutati kodus põhiliselt eesti viipekeelt. Talle meeldib kurtide kultuur ning kurtidega koos aja veetmine, kuna kuuljatest on ta igapäevaelus niikuinii ümbritsetud. KJ3.1 kasutab ka praegu igapäevaelus eesti viipekeelt perega suhtlemiseks. Identifitseerib end kuuljana ning suhtleb teiste CODA-dega mõned korrad kuus.

KJ3.1 ei produtseerinud ühtegi viibet, kuid väljendas end ikooniliste žestidega, kui juttu oli näiteks vanni alla küünalde panemisest (viitas küünaldele eesti viipekeele O-käekujuga), lille kroonlehtede söömisest (imiteeris kroonlehtede noppimist ja söömist) ja sellest, kuidas kahvel akent üleval hoidis (viitas aknale ning kahvlile ja imiteeris, kuidas kahvel akna vahel asetseb). KJ3.1 kasutas keelejuhtidest ainsana üht metafoorset žesti, imiteerides käte avamisega inimese omadust olla avatud ning emotsionaalne. Kuna eesti viipekeelt kasutab ta tavaliselt vaid perega, ei ole selle kasutamine võõras keskkonnas võõra inimesega eeldatavasti harjumuspärane ning see on tõenäoliselt põhjuseks, miks ei esinenud tema kõnes ka viipeid.

6. Keelejuht KJ3.2 kasutas kurtide vanematega üles kasvades omavahel peres välja kujunenud kodust viipekeelt, mispuhul tegu ei olnud konkreetset eesti viipekeelega. Eesti viipekeelt kasutab KJ3.2 igapäevaelus harva, kuid identifitseerib end CODA-na ja suhtleb ka teiste CODA-dega mõned korrad kuus.

Ka KJ3.2 ei kasutanud ühtegi viibet. Multifilmi jutustamist illustreerisid aga paljud ikoonilised, osutavad ja rütmilised žestid. Kuna 3. paari puhul on tegu omavahel võõraste inimestega, kes ei tea kumbki ka teise tausta, võib see mõjutada koodisegunemise (mitte)kasutamist. Põhiliselt on aga loogiline eeldada, et kuna valdavalt viibitakse suulise keele keskkonnas, ei ilmnenu seetõttu kordagi koodivahetust ega -segunemist.

7. Keelejuht KJ4.1 isa on kurt ning ema vaegkuulja. Üles kasvades oli koduseks keeleks eesti viipekeel ning eesti keele õppis KJ4.1 ära lasteaias. Praegu kasutab eesti viipekeelt tööalaselt mõned korrad kuus. Tema kirjalik eesti keel on KJ4.1 enda hinnangul tugevalt mõjutatud eesti viipekeelest, mistõttu laseb ta ametlikud kirjad tavaliselt kellelgi teisel üle vaadata, et lauseehitus ning sõnastus oleksid arusaadavad. Identifitseerib end nii kuulja kui ka CODA-na, kuid teiste CODA-dega suhtleb igapäevaelus harva. KJ4.1 kasutas sarnaselt KJ2.2-le koodisegunemist kuuel korral (vt näiteid 21–26).

21. näide:

Lausung: *võttis spagetid*

Viibe: VÕTMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

22. näide:

Lausung: *vaatab kella*

Viibe: KELL

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

23. näide:

Lausung: *...millal vesi kuumaks läheb*

Viibe: MINEMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

24. näide:

Lausung: *hiilis juurde, tahtis võtta*

Viibe: VÕTMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

25. näide:

Lausung: *siis võttis... ee... need... pehmed spagetid niimoodi siis kaussi*

Viibe: SEGAMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

26. näide:

Lausung: *siis võttis selle sealt ära*

Viibe: VÕTMA

Koodisegunemine/-vahetus: koodisegunemine

22. näite puhul on objekti väljendav viibe KELL muutunud tegevust väljendavaks viipeks, kuna see on produtseeritud korduva liigutusega ning küsiva näoilmega, mis tähendab, et tegu on justkui enda käest küsitud küsimusega MIS+KELL+ON. KJ4.1 kasutas teiste keelejuhtidega võrreldes kõige rohkem embleeme. Ta asetas käed rinnal risti, et imiteerida pikalt ootamist, hoidis kõhust kinni, et viidata tühjale kõhule, lõi käega, et viidata pahameelele (või millestki ilma jäämisele) ning imiteeris ka pea maha võtmist, tõmmates käega üle kaela. KJ4.1 on harjunud eesti viipekeelt kasutama pidevalt läbi elu ning kuna ka igapäevaelus kasutab ta eesti viipekeelt töökeelena, on näidetest selgunu ootuspärane.

8. Keelejuht KJ4.2 isa on kurt ja ema vaegkuulja. Kuna ema kasutas suulist keelt ning lähedased, kellega KJ4.2 üles kasvas, olid kuuljad, ei olnud üldiselt vajadust viiplemise järgi ning põhiliseks suhtluskeeleks oli seega eesti keel. Praegu kasutab KJ4.2 eesti viipekeelt harva ning identifitseerib end kuuljana. Samuti puutub ta teiste CODA-dega vähe kokku. KJ4.2 on teine keelejuht, kes kasutas jutustamisel vaid üht viibet ning sealjuures koodivahetust (vt näidet 27).

27. näide:

Lausung: *järsku tuleb... uks avaneb...*

Viibe: UKS+AVANEMA

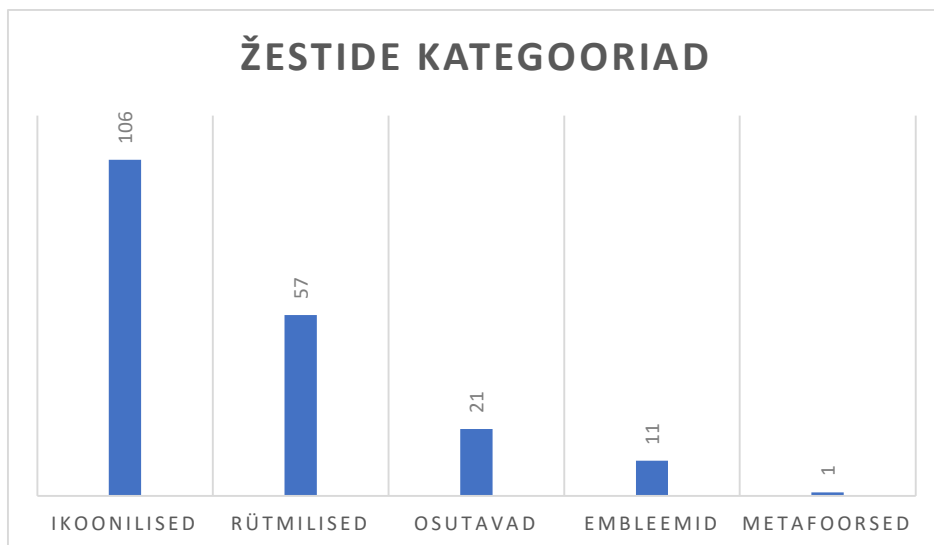
Koodisegunemine/-vahetus: koodivahetus

Eesti viipekeelt on KJ4.2 pidanud elus kasutama pigem harva ning põhiliseks suhtluskeeleks on olnud alati eesti keel. Keelekasutus, mispuhul ei esinenud koodisegunemist, vaid hoopis koodivahetus, võib seega olla tingitud keeletaustast. Kõrvaltvaatajana tundus, et 4. paaris osalejad, kes on õed, suhtlesid omavahel tõenäoliselt nii, nagu nad on harjunud alati suhtlema (väljendades end emotsionaalselt, paljude žestidega), ja võib eeldada, et seetõttu ei ajendanud KJ4.1 koodisegunemine KJ4.2-e sama tegema.

Kuigi varasemates uuringutes on välja toodud, et mida tugevamalt end CODA-na identifitseeritakse, seda tõenäolisemalt ja rohkem kasutatakse koodisegunemist, ei vastanud see täielikult minu uurimuse tulemustele. Näiteks ei kasutanud multifilmi ümberjutustamisel mitte ühtegi viibet KJ3.2, kes ise identifitseerib end CODA-na. Enim kasutas koodisegunemist KJ2.1 (kokku üheksas lausungis), kes kasutab eesti viipekeelt igapäevaselt, kuid identifitseerib end kuulja, mitte CODA-na. Kuues lausungis kasutasid koodisegunemist KJ2.2, kes samuti kasutab eesti viipekeelt igapäevaselt ja identifitseerib end kuuljana, ning KJ4.1, kes kasutab eesti viipekeelt mõned korrad kuus ning identifitseerib end nii kuulja kui ka CODA-na. Neljas lausungis ilmses koodisegunemine keelejuhil KJ1.2, kes kasutab eesti viipekeelt igapäevaselt ja identifitseerib end CODA-na. Koodivahetus esines ühes lausungis nii KJ1.1-e kui ka KJ4.2-e kõnes, kes mõlemad kasutavad eesti viipekeelt väga harva ning identifitseerivad end kuuljatena. Tulemustest on näha, et keeletaust mängib keelekasutuse puhul olulist rolli, kuid sealjuures ei saa välistada ka vestluspartneri ja kogu situatsiooni mõju vestlusele. Kindlasti mõjutasid keelekasutust ka asjaolud, kui vabalt end kaamera ees tunti, kas oldi tuttav vestluspartneri keeletaustaga ning kui tihti (kui üldse) temaga igapäevaelus suheldakse jms.

3.4. Milliseid žeste esineb Eesti CODA-de kõnes?

Žestid on levinud ka suuliste keelte kõnelejate seas ega pruugi seeläbi olla just CODA-de kõnele iseloomulikud, kuid ikooniliste viibetega sarnanevad ja viipekeele käekujusid hõlmavad žestid tõenäoliselt siiski on just kõnealuse sihtgrupi eripäraks. Žestid ei ole omaette keelekasutus ning neid ei saa klassifitseerida koodisegunemise mõttes, mistõttu ei ole žestikuleerimine osa minu uurimisküsimustest, kuid kuna kohati on raske eristada, kas tegu on ikoonilise žesti või hoopis ikoonilise viipega, toon siiski välja mõned huvitavamad näited. Žestide käsitlemine selles töös võib anda sisendi potentsiaalsetele tulevastele uurimustele, kus võrrelda žestide sarnasusi ja erinevusi Eestis elavate CODA-de ja eesti viipekeelt mitteoskavate keelejuhtide kõnes. Proovisin 197 esinenud žesti kategoriseerida (vt joonis 3) ning vaadata, milliseid seoseid eesti viipekeelega on märgata ning milliseid sarnasusi keelejuhtide žestikuleerimises esines.

Joonis 3 Žestide kategooriad

Mõlema multifilmi puhul esines stseene, mispuhul keelejuhid kasutasid jutustamisel sarnaseid žeste ning žestikuleerimisel ilmnas ka eesti viipekeele käekujude kasutust või sarnasusi põhiviibetega. Selles alapeatükis esinevad näited on välja toodud sarnaselt koodisegunemiste näidetele, kus esimesel kohal on öeldud lausung esitatud kursiivis ning selle all on kirjeldatud kasutatud žesti.

Esmalt toon välja näited, kus kasutati žestide moodustamisel eesti viipekeele käekujusid. Mr Beani animafilmi ümberjutustamisel oli näha neljast keelejuhust kolmel (KJ2.1-1, KJ3.1-1 ja KJ4.1-1) eesti viipekeele O-käekuju (vt joonis 4) vanni alla asetatud teeküünaldele viitamiseks (vt näiteid 1–3).

Joonis 4 Eesti viipekeele O-käekuju (EKI 2014)

KJ2.1:

1. **Lausung:** *pani küünlad alla...*
- Žestid:** viitab O-käekujuga küünaldele

KJ3.1:

- 2. Lausung:** *pani... vanni alla pani küünlad*
Žestid: viitab O-käekujuga küünaltele

KJ4.1:

- 3. Lausung:** *pani vannituppa küünlad alla sinna vannile*
Žestid: viitab O-käekujuga küünaltele

KJ2.2 kasutas eesti viipekeele F-käekuju (vt joonis 5) ülemisele korrusele (lakale) viitamiseks (vt näidet 4). Taolise käekujuga on tavapärane eesti viipekeeles erinevatele korrustele viidata, eriti, kui tegu on ikoonilise viipleemisega, mispuhul imiteeritakse reaalsust enda ees olevas viiperuumis.

Joonis 5 Eesti viipekeele F-käekuju (EKI 2014)

KJ2.2:

- 4. Lausung:** *...kui seal üleval laka peal on...*
Žestid: osutab nimetissõrmega üles ja imiteerib ülemist korrust F-käekujuga

Viibetele sarnanevad žestid moodustati viipe algvormist erineva koha või liigutusega. Näiteks kasutas KJ2.1 lauses „...*pani küünlad alla, et see soojendaks seda vett*“ viipe SOE käekuju, suunates selle objekti poole ning tehes ringjaid liigutusi. Põhiviibe SOE on aga moodustatud suu juures ilma korduvate liigutusteta (vt joonis 6 ja joonis 7).

Joonis 6 Viipe SOE käekuju (EKI 2014)

Joonis 7 Viipe SOE moodustuskoh (EKI 2014)

KJ1.2 viitas aiale lauses „...mingi tara tagant tuli välja“, kasutades viipe AED käekuju horisontaalselt, kuid põhiviipe käekuju on tavaliselt moodustatud vertikaalselt (vt joonis 8).

Joonis 8 Viipe AED käekuju (EKI 2014)

Kui vaadata üldisemalt, milliseid sarnasusi keelejuhtide žestikuleerimisel ilmnes, jäi erilisel silma näide, kus osutati akna vahel seisvale kahvlile (vt näiteid 5–7). Pole kindel, kas ka viipekeele mitteoskajad taolisi ikoonilisi žeste kasutaksid, kuid praeguse katse puhul tundus, et eesti viipekeele ikoonilisus ajendas keelejuhte end sel viisil väljendama.

KJ2.1:

- 5. Lausung:** *kahvel! Aga seal oli aken lahti ja kahvel oli toeks, toetas seda akent*
Žestid: imiteerib akent imiteerib akent toetavat kahvlit nelja sõrmega

KJ3.1:

- 6. Lausung:** *kahvel hoidis... akent üleval. See liugaken*
Žestid: imiteerib kahvli hoidmist kahe näpu vahel imiteerib akent

KJ4.1:

- 7. Lausung:** *vaatas, et see kahvel oli akna vahel*
Žestid: imiteerib akent toetavat kahvlit kolme sõrmega

Mr Beani multifilmi jutustamisel ilmnes KJ1.1 kõnes see, kuidas ta imiteeris kahe avatud käe vahele jääva ruumiga spagettide pikkust, mispuhul kasutatud käekuju ja koht sarnanevad viipele SUURUS.

Lammas Shauni multifilmi jutustades imiteerisid KJ1.2 ja KJ3.2 sarnaselt hernehirmutise kaelas olevat viineriketti (vt näiteid 8–9), kusjuures KJ2.2 kasutas sama stseeni ümberjutustamisel konkreetset viibet VIINERID (vt alapeatükis 3.3. näidet 20).

KJ1.2:

- 8. Lausung:** *ja kaelas oli tal kõik siis viinerite siuke ketike tehtud*
Žestid: imiteerib nimetissõrme ja keskmise sõrmega kaelas rippuvat ketti

KJ3.2:

- 9. Lausung:** *nagu jõuluvorstid, vorstidest sihuke pael on kaelas*
Žestid: imiteerib nimetissõrme ja pöidla vahel olevat vorsti ja osutab siis ümber kaela olevale ketile

Sama animafilmi jutustamisel imiteerisid kõik keelejuhid ühtemoodi ikooniliselt ka seda, kuidas justkui ilma käeta olev kinnas ringi liikus (vt näiteid 10–13).

KJ1.2:

- 10. Lausung:** *...nagu lihtsalt mingi käsi läheb ülesse*
Žestid: imiteerib avatud käega ning sõrmede liigutamisega liikuvat kinnast

KJ2.2:

- 11. Lausung:** *...kuidas kinnas jookseb mööda treppi üles sinna*
Žestid: imiteerib avatud käega ning sõrmede liigutamisega liikuvat kinnast

KJ3.2:

- 12. Lausung:** *ilmub kusagilt välja... sõrmik. Liigub niimoodi. Läheb redelist ülesse*
Žestid: imiteerib avatud käega ning sõrmede liigutamisega liikuvat kinnast

KJ4.2:

- 13. Lausung:** *ja siis kuskilt nurga tagant tuleb üks roosa kinnas*
Žestid: imiteerib avatud käega ning sõrmede liigutamisega liikuvat kinnast

KJ1.2, KJ2.2 ja KJ4.2 kujutasid sarnaselt multifilmitegelaste hirmu, imiteerides värisemist (vt näiteid 14–16).

KJ1.2:

14. Lausung: *ja siis need notsud hakkasid kõik õudselt värisema*

Žestid: imiteerib kahe avatud käega värisemist

KJ2.2:

15. Lausung: *noh ja siis need lambad niimoodi... siis need sead niimoodi ehmatasid*

Žestid: imiteerib kahe avatud käega värisemist

KJ4.2:

16. Lausung: *siis põssad... kartsid seda hernehirmutist*

Žestid: imiteerib kahe rusikas käega värisemist

KJ4.2 kõnest ilmnes veel huvitav asjaolu, et lisaks sellele, et ta kasutas koodivahetust, siis ka illustreerivad žestid esinesid tihti kõnejärgselt, mitte sellega simultaanselt. Näiteks:

17. Lausung: *ja siis... tuli läheb surnuks...*

Žestid: viitab tulede kustumisele

18. Lausung: *ja siis kuskilt nurga tagant tuleb üks roosa kinnas...*

Žestid: imiteerib kinda liikumist

Tulemustest selgunu on kindlasti teema, mida tasuks edasi uurida, et saada selgust, kas Eesti CODA-de puhul on hoopis žestid need, mis iseloomustavad CODA-kõneviisi või ilmnevad taolised eesti viipekeelest ajendatud žestid alati siiski koodisegunemise või -vahetuse kõrval.

4. ARUTELU

Uurimistöö põhiküsimusena soovisin välja selgitada, kas Eestis elavate kurtide vanemate kuuljatel lastel esineb neile omane CODA-kõneviis ja mille poolest see sarnaneb või erineb mujal kasutatavast CODA-de kõneviisist. Poolspontaanse vestluse küsimuste hulgas olevale küsimusele „*Mis sa arvad, mida tähendab „CODA-kõneviis“?*“ enamik osalejates vastata ei osanud. KJ4.1 arvas aga, et see tähendab automaatset viipekeele ning suulise keele simultaanset kasutamist ning emotsionaalset „kätega rääkimist“. Minu andmete põhjal saab öelda, et CODA-d tõepoolest žestikuleerivad valdavalt väga palju ning kasutavad koodisegunemist. Žestikuleerimisel jäi arvukalt silma eesti viipekeele käekujudega moodustatud žeste ning liigutusi, mis võivad näidata seda, et CODA-de kõne on viipekeelest vähemal või suuremal määral mõjutatud. Küll aga ei saa seda väita enne, kui pole uuritud viipekeelt mitte valdavat sihtgruppi, paludes neil jutustada samu multfilme, et oleks olemas võrdlev materjal. Sel juhul saaks tuua paralleele, kas viipekeele mitteoskajad kasutavad žeste kogu jutustamise vältel; kas nad kasutavad žeste vaid samade stseenide puhul, kus CODA-dki seda tegid; ei kasuta üldse žeste; või kas kasutatud žestid on sarnased või erinevad CODA-de omadega võrreldes jms. Nendest tulemustest saaks järeldada, kas CODA-de žestikasutus on unikaalne ja võiks kuuluda neid iseloomustava nähtusena ka CODA-kõneviisi alla või mitte. Minu uuringu põhjal võib CODA-de kõnele iseloomulikeks tunnusteks pidada, et kõnet toetatakse žestide või viibetega; žeste moodustatakse viipekeele käekujudega või kasutatakse ikoonilisi žeste, mis sarnanevad eesti viipekeele viibetele; kasutatakse koodisegunemist, mis ühtib enamasti suulises kõnes öelduga; ja koodivahetust esineb harva.

Võrreldes tulemusi varasemalt läbi viidud uuringute tulemustega, saab välja tuua mitmeid sarnasusi Eesti CODA-de ning teiste uuritud sihtgruppide vahel. Nii Emmorey jt kui ka Bishopi katsete tulemustest selgus, et koodisegunemine oli sage, kuid koodivahetust kasutasid vaid üksikud keelejuhid. Sama saab väita ka minu läbi viidud katse põhjal. Lisaks on täheldatud, et koodisegunemisel vastavad enamasti viibete tähendused suulises kõnes öeldule. Multifilmi jutustamise tulemustest selgus, et esinesid vaid üksikud näited, kus viibe ei tähendanud täpselt sama, mis suuliselt öeldu, kuid viitas sellele siiski kaudselt. Põhjuseks võib pidada asjaolu, et multifilmis nähtut kopeeriti ikooniliselt, kuna see oli visuaalne teave, kuid suuliselt kasutati veidi varieeruvat sõnastust vastavalt sellele, kuidas keegi nähtut tõlgendas või meelde jättis. Varasemalt läbi viidud uuringute tulemuste põhjal on koodisegunemisel kasutatud viipekeeles

enim tegu- ja nimisõnu. Mina ei analüüsinud oma töös detailselt viibete kategooriaid (kas tegu on näiteks verbiviibete või muuga), vaid kategoriseerisin viiped viisil, mis ei eelda grammatilist analüüsi. Leidsin, et tulemustest ilmsid tegevust ning objekte väljendavad viiped, mida võiks suulise keele konteksti tuues samuti tegu- ja nimisõnadega samastada.

Emmorey jt uuringust leiti, et situatsioonis, kus üks vestluspartner viipekeelt ei osanud, kasutas teine koodisegunemist oluliselt vähem. Kuna koodisegunemisel viiped enamasti kordavad suulises keeles öeldut, siis ei ole ka väga oluline, et vestluspartner viipeid mõistaks. Sellegipoolest mängib vestluspartneri keeleoskus olulist rolli ning mõjutab koodisegunemise esinemise sagedust viipekeeleoskaja kõnes. Kuigi minu katses osalejate hulgas polnud viipekeele mitte-oskajaid, olid mõned keelejuhid eesti viipekeele unustanud või ei kasutanud seda oma igapäevaelus. Seetõttu võib oletada, et kui panna näiteks KJ1.2 paari osalejaga, kes kasutab oma kõnes arvukalt viipeid, oleks ehk ka KJ1.2 rohkem koodisegunemist kasutanud. Siinkohal on töö üheks puuduseks asjaolu, et kuna keelejuhte ei uuritud erinevate paarilistega, ei ole võimalik analüüsida seda, kuidas ja kui palju vestluspartner kõneleja keelekasutust mõjutab. Bishop väitis, et vestluse alguses koodisegunemise kasutamise katsetati, millise keelekasutusega vestluspartner kaasa läheb (kas suulise või viipekeele). On võimalik, et ka minu katses osalejad katsetasid niimoodi oma partnerit, kuid konkreetseid viiteid sellele ma tulemustest ei näinud ning seega ei saa seda ka kindlalt väita.

Ameerikas elab suur CODA-de kogukond, kes sageli omavahel suhtlevad, ühistel üritustel käivad jne. Eesti CODA-de kogukond on aga nii väike, et ühised üritused puuduvad ning teadaolevalt on Eestis 80ndatel aastatel vaid üks CODA-teemaline konverents toimunud. Seetõttu on CODA identiteet Ameerikas ja Eestis tõenäoliselt väga erineva tähendusega. Bishop väitis oma katse põhjal, et uuritavad, kes ei omanud tugevat seost teiste CODA-dega, kasutasid valdavalt vaid suulist keelt. Minu katse tulemustest võib pigem järeldada, et ilma koodisegunemiseta kasutasid suulist keelt rohkem keelejuhid, kes olid enamasti suulise keeleka üles kasvanud ja eesti viipekeel ei ole nende igapäevaelu osa. Seotus teiste CODA-dega jäi pigem tagaplaanile, kuna poolsontaanse vestluse tulemusel tuli välja, et enamasti on need CODA-d, kellega suheldakse, pereliikmed. Pereväliste CODA-dega suheldi rohkem lapse- ning noorukieas, kuid täiskasvanuna ei ole alati suhtlema jäänud ning seega ei tunta tihtipeale ka teiste CODA-dega tugevat seost.

Kindlasti mõjutas tulemuste kujunemist ka situatsiooni kunstlikkus. Kaamera ees etteantud ülesannete täitmine tekitas mõne keelejuhi puhul ka nii-öelda esinemishirmu ning vestlemisel ei tundnud kõik end täielikult vabana. Kontekst, kus ollakse harjunud koodisegunemist kasutama mängib aga olulist rolli ning seega jääb küsimus, kas katses osalenud keelejuhid kasutaksid rohkem koodisegunemist situatsioonis, kus nad ei tea, et neid filmitakse või läheksid ehk koguni üldse üle eesti viipekeeles suhtlemisele.

Kokkuvõttes on töö tulemuste põhjal alust arvata, et Eesti CODA-del on neile omane kõneviis, mis sarnaneb isikutel, kes kasvavad üles nii viipekeelega kui ka suulise keelega. Bishop värbas oma katsesse vaid CODA-sid, kes kasutavad igapäevaelus aktiivselt viiplemist ning välistas keelejuhid, kes viipekeelt ladusalt ei oska. Mina enda katses osalejatele sellist piirangut ei seadnud (osalejate värbamise huvides) ning seeläbi selgus ka huvitav asjaolu, et just need keelejuhid, kes eesti viipekeelega tugevat seost ei oma, kasutasid oma kõnes koodivahetust, kusjuures ükski teine keelejuht seda ei teinud. Lisaks ühe viipe puhul esinenud koodivahetusele, kasutas mõnikord keelejuht KJ4.2 ka žeste suulise keelega vaheldumisi, mitte alati simultaanselt.

Mida rohkem eesti viipekeelt igapäevaelus kasutatakse ning olenevalt sellest, kui suurt rolli mängis üles kasvades eesti viipekeel, seda rohkem kasutati ka koodisegunemist. Kuigi varasemates uuringutes täheldati, et keelekasutust mõjutas tugevalt see, kas identifitseeritakse end CODA-na või mitte, siis minu uuringus osalenud keelejuhtide puhul see nii ei olnud. Võib eeldada, et enim mõjutas just eesti viipekeele aktiveeritus koodisegunemise esinemist. Eesti CODA-d kasutasid koodisegunemist, mispuhul viiped ühtisid enamasti suulises kõnes öelduga. Selleks, et kindlalt määratleda Eestis CODA-kõneviisi olemust, oleks kasulik uurida veel teisi keelejuhte, kes on elu jooksul pidevalt eesti viipekeelt kasutanud, sest sel puhul esineb nende kõnes tõenäolisemalt ka rohkem viibete kasutust. CODA-d kasutavad lisaks koodisegunemisele palju žestikuleerimist, kuid puuduvad andmed kas viipekeelt mitte-oskavad või näiteks eesti viipekeele teise keelena ära õppinud keelejuhid kasutaksid samas mahus ning sarnaseid žeste.

Töö teemast põhjalikuma ülevaate ning täpsemate tulemuste saamiseks oleks vaja läbi viia täiendavaid uuringuid, kus tuleks uurida, milline on ühe keelejuhi keelekasutus suheldes erineva taustaga paarilistega, sh eesti viipekeele mitteoskajatega, eesti viipekeele teise keelena ära õppinutega ja miks mitte ka keelejuhtidega, kes valdavad mõnd muud viipekeelt, kuid mitte eesti viipekeelt. Samuti oleks üks huvitav suund uurida ka CODA-de suulist kõnet, et

analüüsida, kas Eesti CODA-de keelekasutuses on eesti keele sõnajärg mõjutatud eesti viipekeele grammatikast ning sõnajärjest, nagu on täheldanud oma uurimuses Emmorey jt.

KOKKUVÕTE

Magistritöö eesmärk oli välja selgitada, kas Eestis elavate kurtide vanemate kuuljatel lastel esineb neile omane CODA-kõneviis, mis väljendub suhtlussituatsioonis koodisegunemiste kasutamisenä ja mille poolest see sarnaneb või erineb mujal kasutatavast CODA-de kõneviisist. Selleks otsisin vastused järgmistele uurimisküsimustele:

1. Kas Eesti CODA-d kasutavad sarnaselt varasemates uuringutes kirjeldatud tulemustele rohkem koodisegunemist kui koodivahetust?
2. Millist tüüpi koodisegunemist kasutatakse?
3. Kuidas mõjutab CODA-de keeletaust nende keelekasutust?

Küsimustele vastamiseks viisin läbi katsed, kasutades nende tegemiseks narratiivi esilekutsumise ja poolspontaanse vestluse meetodit. Tulemustest selgus, et Eesti CODA-d kasutavad valdavalt koodisegunemist ning koodivahetust ilmnes vaid kahe näite puhul. Koodisegunemisel kasutati objekte ning tegevust väljendavaid viipeid, kusjuures enamus ilmnenu viibetest väljendasid tegevust. Keeletausta ja keelekasutuse seoste uuringu käigus selgus peamiselt asjaolu, et mida rohkem ja regulaarsemalt on eesti viipekeelt kogu elu jooksul kasutatud, seda rohkem esineb koodisegunemist. Kui ollakse üles kasvanud pigem eesti keele kui eesti viipekeele ja eesti viipekeel ei ole igapäevaelu osa, siis ei esine katse tulemuste põhjal ka koodisegunemist. Väide, et mida tugevamalt isik end CODA-na identifitseerib, seda rohkem ja tõenäolisemalt ta koodisegunemist kasutab, Eesti CODA-de puhul paika ei pea. Kaheksast osalejast vaid kaks identifitseerivad end CODA-na ning üks nii kuulja kui ka CODA-na. Nendest kolmest üks keelejuht kasutas koodisegunemist kuue lausungi, teine nelja lausungi puhul ning kolmas ei kasutanud ei koodisegunemist ega -vahetust ehk eesti viipekeelt üldse. Enim koodisegunemist kasutas end kuuljana identifitseeriv keelejuht, kelle puhul võis olla selle põhjuseks eesti viipekeele igapäevane kasutus ning asjaolu, et ka lapsepõlves oli koduseks suhtluskeeleks just viipekeel.

Töö andis uue vaatenurga eesti viipekeele kasutajate sihtgrupile, keda varasemalt uuritud ei ole. Kui Eestis uuritud koolinoorte peamiseks koodisegunemise funktsioonideks olid mõne lauseosa rõhutamine ja enda väljendamine humoorikalt, siis täiskasvanueas CODA-de koodisegunemise funktsioonid olid hoopis kõne täiendamine ja illustreerimine või vähesemal määral ka sobiva sõna otsimine. Muidugi mõjutas tulemusi ka suhtlussituatsioonide erinevus,

mispuhul noored olid tuttavas koolikeskkonnas ning täiskasvanueas CODA-d võõras, kunstlikult juhitud olukorras. On teada, et asjaolu kas ja kuidas vestluspartner koodi muutis, mõjutas oluliselt õpilaste keelekasutust ning tõenäoliselt mängis see rolli ka selle töö raames tehtud katse puhul. Tugevamalt mõjutas katses osalejate kõnet aga tõenäoliselt keeletaust, mistõttu ei olnud näha, et vestluspartner teise keelekasutusega alati kaasa läinud oleks.

Töö tulemuste põhjal on alust arvata, et eesti viipekeelses peres kasvanud keelejuhtide kõne on ühel või teisel viisil viipekeelest mõjutatud. See võib ilmneda kas koodisegunemise või -vahetuse kasutamise, ikooniliste žestide kasutamise, mis sarnanevad tugevalt ikoonilistele viibetele või on hoopis kirjalik keel mõjutatud eesti viipekeele sõnajärjest, nagu keelejuht KJ4.1 enda kohta välja tõi. Lisaks on veel uurimata nüanss keelejuhtide suuline kõne, mida oleks samuti võimalik kogutud materjali põhjal uurida ning milles võib ilmneda eesti viipekeele sõnajärge või mõjutusi viipekeele grammatikast. Teine vaatenurk, mida CODA-de keelekasutuse kõrval võiks uurida, on see, mida üldse tähendab CODA-identiteet Eestis. Kuna CODA on akronüüm, mis tuleneb inglise keelest ja millele eestikeelne vaste hetkel puudub, polnud paljud keelejuhid sellest varem kuulnudki. Akronüümiga olid tuttavad need keelejuhid, kes on olnud (või on) tihedalt seotud Eesti kurtide kogukonnaga ning seda ei teadnud uuringus osalejad, kes on küll pärit kurtide perest, kuid pole end oma elu jooksul kurtide kogukonnaga lähemalt sidunud. Enamik nendest, kes olid CODA-de teemast teadlikud, identifitseerisid end siiski kuuljatena. Eesti kurtidel on oma eesti viipekeelne kogukond, kuhu kuulumise üle ollakse enamasti väga uhked. CODA-de väikse arvu tõttu pole kooskäivat kogukonda tekkinud, seega võib sellest tuleneda ka asjaolu, miks ei identifitseerita end CODA-na. On võimalik, et kui Eestis kujuneks CODA-de hulgas üksteist toetav kogukond, muudaks see ühel hetkel ka nende enesemääratlust, kuid seda võib praegu vaid oletada.

Eesti CODA-d on omaetteisev unikaalne grupp, kelle uurimisega on võimalik panustada nii eesti viipekeele teadustööde arengusse kui ka avastada seni uurimata nüansse CODA-de keelekasutuse, identiteedi ja kultuuri kohta. See töö annab esimese ülevaate täiskasvanueas olevate Eesti CODA-de keelekasutusest, mille uurimisel selgus, et valdavalt kasutatakse objekti ning tegevust väljendavate viibetega koodisegunemist, mis ühtib suulises kõnes öelduga. Täpsemaid järeldusi saaks teha teema edasisel uurimisel kõrvutades keelejuhte erineva keeletaustaga paarilistega. Lisaks on oluline analüüsida täpsemalt ka žestide kasutust, mida saab tõenäoliselt tihedalt seostada viipekeeleoskusega ning mis võib seeläbi potentsiaalselt olla osa CODA-kõneviisist.

KASUTATUD MATERJALID

- Bishop, M., S. Hicks. 2005. Orange Eyes: Bimodal Bilingualism in Hearing Adults from Deaf Families. *Sign Language Studies* 5(2): 188–230.
- Bishop, M. 2011. Happen Can't Hear: An Analysis of Code-blends in Hearing, Native Signers of American Sign Language. *Sign Language Studies* 11(2): 205–240.
- Bogaerde, B. van den, Baker, A. E. 2008. *Bimodal Language Acquisition in Kotas*. Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Eesti Keele Instituut. 2014. Kättesaadav <https://www.eki.ee/dict/viipekeel/>. (20.05.2021).
- Emmorey, K., Borinstein, H. B., Thompson, R. L. 2005. Bimodal Bilingualism: Code-blending Between Spoken English and American Sign Language. Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism. Cascadilla Press, Somerville, MA.
- Emmorey, K., Borinstein, H. B., Thompson, R. L., Gollan, T. 2008. Bimodal Bilingualism. *Bilingualism*, Cambridge, England, 11: 43–61.
- Goldin-Meadow, S. 2005. *Hearing Gesture: How Our Hands Help Us Think*. Harvard University Press.
- Grosjean, F. 2013. Bilingualism: A Short Introduction. *The Psycholinguistics of Bilingualism* 1: 5–25.
- Hein, K. 2013. Quantitative and Qualitative Aspects of Switching Between Estonian Sign Language and Spoken Estonian. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 9: 43–59.
- Hein, K. 2014. Switching Between Estonian Sign Language and Spoken Estonian in a School Environment. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 10: 91–106.
- Hofmann K., Chilla S. 2014. Bimodal Bilingual Language Development of Hearing Children of Deaf Parents. *European Journal of Special Needs Education*.
- Kanto, L., Laakso, M-L., Huttunen, K. 2016. Use of Code-Mixing by Young Hearing Children of Deaf Parents. Cambridge University Press.

Lillo-Martin, D., de Quadros, R. M., Pichler, D. C. 2016. The Development of Bimodal Bilingualism: Implications for Linguistic Theory. *Linguist Approaches to Bilingualism*. 2016, 6(6): 719–755.

Myers-Scotton, C. 2006. *Multiple Voices: An Introduction to Bilingualism*. Malden, MA: Blackwell Publishing.

Paales, L. 2011. Kurtide nimepärimuse aspekte: puudelisuse ja kurdiksolemise folkloristlik uurimus. Doktoritöö. Tartu Ülikool.

Petitto, L. A., Katerelos, M., Levy, B. G., Gauna, K. 2001. Bilingual Signed and Spoken Language Acquisition From Birth: Implications for the Mechanisms Underlying Early Bilingual Language Acquisition. Cambridge University Press.

Praakli, K. 2009. Esimese põlvkonna Soome eestlaste kakskeelne keelekasutus ja koodikooperimine. Doktoritöö. Tartu Ülikool.

Quadros, R. M. de. 2018. Bimodal Bilingual Heritage Signers: A Balancing Act of Languages and Modalities. *Sign Language Studies* 18(3): 355–384.

Rannut, Ü. 2003. *Varast kakskeelsust iseloomustavad jooned ja mõjutavad tegurid. Mitteverbaalsed strateegiad ja keeleline rikastamine teise keele õppes. Metoodikavihik eesti keele kui teise keele õpetajale*. Kirjastus: Tallinna Pedagoogikaülikool.

Riigi Teataja. 01.08.2020. Keeleseadus. Kättesaadav <https://www.riigiteataja.ee/akt/131122015022?leiaKehtiv>. (23.01.2021).

Zabrodskaja, A. 2005. Vene-eesti koodivahetus Kohtla-Järve vene emakeelega algkoolilastel. Magistritöö. Tallinna Ülikool.

Trükmann, M., Toom, R., Hollman, L. 2006. Eesti viipekeele transkriptsioonist. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat* 2: 285–302.

Vandler, A. 2020. Bimodaalse kakskeelsusega koolieelikute keelelised oskused. Magistritöö. Tartu Ülikool.

Verschik, A. 2004. Koodivahetus meil ja mujal. *Keel ja Kirjandus* 1: 25–45.

Verschik, A. 2008. *Emerging Bilingual Speech: from Monolingualism to Code-Copying*. London: Continuum International Publishing Group.

SUMMARY

The purpose of this study was to investigate the language used by Children of Deaf Adults (CODAs) in Estonia. More specifically, the study aimed to compare the use of code-blends in conversations between CODAs in Estonia with those described for CODAs in other contexts. To find that out, I set out three research questions:

1. Do CODAs in Estonia use more code-blending than code-switching, similarly to other findings from earlier research?
2. What type of code-blends do they use?
3. How does the language background of CODAs affect their language use?

To answer these questions, I used a combined methodology of narrative elicitation and semi-spontaneous speech. The findings confirmed that CODAs in Estonia mainly use code-blending, and that code-switching occurred in only two examples. Code-blending was used with signs that represent objects and activities whereas the most signs that occurred represented activities. It also appeared that the more a speaker has used Estonian Sign Language throughout their life, the more they will use code-blending as well. If Estonian was the main language while growing up and Estonian Sign Language is not a part of their everyday life, then according to the results of this study, code-blending is not likely to occur. However, the hypothesis that the more a person identifies as a CODA, the more they will use code-blending, was not confirmed by the data collected in this study. Only two out of eight participants identify as a CODA, and one identifies as both a CODA and a hearing person. Out of those three, one participant used code-blending in six utterances, the second in four, and the third did not use either code-blending or code-switching at all. Code-blends were used most by a participant who identifies as hearing. In their case, the reason could be that they use Estonian Sign Language daily and they also grew up using mainly sign language.

The study gives a new perspective on a group of Estonian Sign Language users who have not been investigated before. Whereas earlier studies with school students showed that the main function of their code-blends was to emphasize a constituent in a clause and express themselves in a humorous way, then for the adult CODAs it was to supplement or illustrate their speech or in some cases, to find the suitable word. The situation itself of course had an impact on the results, because the students were in a school environment that they are familiar with and the

adult CODAs had to be in a new and controlled situation. It is known that one interlocutor's code use affects the language use of their conversational partner, and this pattern seemed to emerge in this study as well. However, because the language background had a stronger impact on the language use of the participants, it was not always possible to determine whether the interlocutor was affected by their partner's language use.

The results of the study suggest that the speech of participants who grew up in a family where the main language was Estonian Sign Language is affected by that context in some way. This may be evident in the use of code-blends or code-switches, using iconic gestures that are similar to iconic signs, or it can even be seen in written language where the grammar of Estonian Sign Language has an impact on the word order in Estonian, as the participant KJ4.1 observed. The oral speech of the participants has not been studied yet, but it could be done with the recordings made for this research, and this may reveal the use of word order affected by Estonian Sign Language or other contact influences. Another aspect to investigate more closely is the question of what a CODA identity means in Estonia. Because "CODA" is an acronym that comes from English, and for which there is no equivalent in Estonian, some participants had not even heard this word before. The acronym was well-known amongst participants who have always been a part of the Estonian Deaf community and it was not familiar to participants who grew up with Deaf parents but have not had any closer relations to the Deaf community in their life. The majority of those who were familiar with the topic of CODAs still identified themselves as hearing. The Deaf people in Estonia have their own community in which they are generally very proud to be a part of. As there are very few CODAs in Estonia and they do not have their own distinct community, this may explain why most of the participants do not identify themselves as CODAs.

This paper gives the first overview of Estonian adult CODAs and their use of language. Based on this study, we can say that they mostly used code-blends with signs that represent objects or activities, and they match with what is said in the oral speech. More precise conclusions can be made if we study the participants with different interlocutors with different language backgrounds. In addition, it is important to analyze the use of gestures, which can be closely related to knowing a sign language and therefore potentially be a part of the unique language use of CODAs.

Lõputöö autori kinnitus

Olen lõputöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Keiti Huik

Kuupäev: 20.05.2021

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Keiti Huik,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

„Bimodaalne kakskeelsus Eestis: kurtide vanemate kuuljate laste keelekasutus täiskasvanueas“,

mille juhendaja on Virve-Anneli Vihman,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, alates **20.05.2021** kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Keiti Huik

20.05.2021